

Поводом последњих догађаја у влади и владајућој коалицији који су се и раније дешавали (са истим или неким другим актерима), у јавности се по ко зна који пут поставља питање узрока таквих појава и начина како се она могу избећи у будућности, а све зарад наводне, свима заједничке посвећености добробити грађана Србије. Говори се о проблему коалиција као таквих, недостатку политичке културе, бављењу власти собом и сопственим интересима, а не интересима грађана итд. Једном речју, ламентира се над хроничном политичком нестабилношћу за коју се решења нуде у облику разних палијативних рецептура за поправљање и дотеривање политичког живота, тј. подизања квалитета односа унутар власти, или између власти и опозиције. Међутим, да би се проценило колико су ова решења озбиљна и далекосежна, чини се да претходно морамо одговорити на нека питања другачија од ових која нам се непрестано намећу кроз текућу јавну сферу.

Психологистички и културолошки приступ политици

Прво од њих је зашто су уопште коалиције политичка стварност Србије и шта оне са собом нужно доносе. Одговор на прво питање је врло једноставан. Сем прве владе коју су могли да формирају искључиво социјалисти (1990-1992), остале владе су морале да буду коалиционе и са подршком више странака будући да ниједна странка након 1992. више није могла сама да влада. Социјалисти су морали током 90-тих да се ослоне на Нову демократију или радикале, а 2000-те су обележиле владајуће коалиције формиране око ДС-а, ДСС-а и Г17, да би се у новије време њима придружили реформисани социјалисти. Нову власт након 5. октобра могла је да формира искључиво Демократска странка да се већ почетком 90-тих није поделила и тако изгубила на својој величини и снази. Када је о том и сличним страначким расцепима реч, у јавности се често говори да им је главни узрок у личностима оних који су се сукобили око првенства у странци, а не у дубљим политичким разликама, и да су ове друге само покриће за личне и групне аспирације унутар странке. Ипак, тешко је рећи шта је у овој и сличним поделама које су обележиле политичку сцену Србије „старије“, лидерске амбиције неких појединаца или извесне разлике и спорења око политичког програма које су временом постајале све оштрије и непремостивије. Ова два плана се преплићу, а за политичку науку и анализу је сасвим довољан други који се може потпуно објективно утврдити. Процена утицаја психичког профила истакнутих страначких правака на њихову политику неминовно остаје мање-више у сфери нагађања и нешто чиме се превасходно занима јавно мњење, а не наука као таква. Оно што можемо видети је да су се неки политички актери и њихове (унутар)страначке групације заиста сукобљавали и разилазили у неким

ситуацијама, али и слагали и уједињавали у другим (нпр. сарадња Ћинђића и Коштунице приликом доласка ДОС-а на власт, или останак радикала у влади 1999. упркос Кумановском споразуму због којег су је претходно напустили). Карактер неког политичког актера свакако утиче на његову политику, али ако је у питању озбиљан тренутак у коме треба преузети или сачувати власт, он ће најчешће бити подређен том политичком интересу.

Стога је највише што политичка наука и анализа могу рећи то да све странке као такве, или поједине групе које се унутар ње формирају, нужно теже да увећају своју политичку моћ на рачун других, конкурентских група, будући да је то природа политичке странке као организације и парламентарног, вишестраначког система као таквог, и да у том контексту свакако до изражаја долазе и карактери водећих политичких личности. И све док постоји такав политички систем заснован на странкама, и док је њихово повезивање нужно да би се формирала власт, коалиције ће бити неизбежна реалност, а проблеми које оне доносе, и који имају корена у природној тежњи једних чланица коалиције да увећају своју политичку моћ на рачун других, самим тим ће бити неминовни. Зато је психологистички или културолошки приступ политици површан и недовољан. Каква год да је психичка структура појединаца, или култура њиховог понашања и политичког живота уопште, страначка трвења и размирице око удела у политичкој моћи биће његов саставни део, јер то чини суштину и динамику овог система. Другим речима, псих(от)ичко и (не)културно су пре његове манифестације него темељ. Не само код нас, већ свуда где постоји парламентаризам, има мање или више личне сујете, саможивости, некултуре, нетолеранције итд. Уосталом, у неким земљама које се сматрају развијенијим и културнијим од наше, видели смо много грђе ствари - код нас, бар до сада, није било масовних туча или убистава у парламенту (у периоду обновљеног парламентаризма). Нечији говор и понашање се свакако могу поправити или дотерати, али се не могу заувек учинити сасвим пристојним и толерантним, јер пре или касније мора доћи до варница и сукоба између политичких актера. У политици схваћеној као такмичење за учешће у власти, у којем постоје савезници и конкуренти, у њиховим различитим комбинацијама од којих у принципу ниједна није трајна, политичка сцена мора да личи на мање-више фриволну позоришну или ТВ-драму. Ако се њена фасада понекад и окречи, то не значи да се променила конструкција.

Мит о „експертима“

За бољке парламентарног живота нуди се још један, алтернативни лек. Уместо политичара, политику треба да воде „експерти“, пошто су политичари огрезли у своје себичне страначке интересе и програме, и због такве дубоке пристрасности и непрестаних међусобних сукоба не могу да успешно решавају објективно дате проблеме грађана који су независни од страначки обојених разлика и као такви заједнички свим

грађанима. Позната је парола „Стручност изнад политике“ коју је лансирала једна странка склона овој технократски замишљеној верзији политике. Проблем са овом паролом, и погледом на политику који јој лежи у основи, није на првом месту у гротескној противречности између прокламације и дела, у томе да је управо та „експертска“ групација врло брзо прерасла у политичку странку, и затим у свом деловању демонстрирала далеко више ускостраначког егоизма од хладнокрвне (економске) експертизе која је посвећена искључиво интересима грађана. Темелни проблем је што тај технократизам представља својеврсну идеологију, вредносно опредељење, политику која тобоже не жели да буде политика. Јер, његово водеће начело да политиком треба да се баве експерти је одређен политички, идеолошки став и програм; то није нешто саморазумљиво и очигледно како би његови заступници желели да представе. У њему се крије нерелевантна претпоставка да је политичко поље налик неком техничком апарату који има свој механизам функционисања потпуно независан од посебних, различитих воља и интереса појединаца (грађана), и да њега стога могу да регулишу само експерти, технички зналци и професионалци у области економије, државне управе, спољње политике, безбедности итд.

То уопште није тако. Нити је политички простор сасвим самосталан у односу на грађане и политичке актере, односно њихове вредности и циљеве, нити су експерти сасвим лишени специфичних вредносних, идеолошких опредељења. Ако изузмемо питање еколошког опстанка, не постоје проблеми који су заједнички свим грађанима јер је грађанска заједница подељена на различите слојеве и класе који често имају међусобно супротстављене интересе и циљеве. Нити је експерт некаква јединка која обитава изван ове заједнице, свог друштвеног слоја, потреба и погледа на свет који он доноси. Оно што је проблем за једне грађане, за друге је успех, штавише, ови други се јављају као узрочници или саучесници тог проблема. Нпр. за једне је економска експлоатација или сарадња са евроатлантским окупатором губитак, за друге пак добитак. А пошто су експерти такође друштвена бића, на њихово мишљење и став ће утицати одређени идеолошки садржаји и постулати који се неминовно јављају у сваком класном друштву, ма колико они тога били свесни и ма колико се упирали да дођу до потпуно „објективног“, „вредносно неутралног“ знања. Узгред, ова тежња по правилу и није случај, тако да се идеолошка „непристрасност“ експерта утолико пре појављује као обична илузија, управо као један идеолошки мит који треба да легитимише интересе једне друштвене класе у њеном сукобу са другом, представљајући ове интересе као „исправне“ и „универзалне“.

Другим речима, експерти у свом данашњем значењу који се намеће у јавности, као стручњаци који су идеолошки-политички сасвим незаинтересовани, уопште не постоје. Постоје само ови или они идеолошки сукобљени експерти, као што постоје ови или они политички сукобљени грађани, а ова подела у крајњем одражава класну структуру друштва. Тако су за највећи део економских „експерата“ приватна својина, тржиште и конкуренција „природни“, „непроменљиви“ оквири економског живота који се, као такви,

унапред претпостављају и подразумевају у свакој економској „експертизи“ која се онда логично бави само специфичним проблемима и дилемама које се постављају унутар тих оквира. Због таквих ограничених оквира који им сужавају поглед на (економски) свет, они или не виде експлоатацију радне снаге, иако је она егзактна чињеница коју је открила и детаљно објаснила марксистичка економска наука, или је, ако је уопште примете под утицајем ове критике, та чињеница по њима сасвим „природна“ и „непроменљива“, упркос томе што је споменута марксистичка наука такође објаснила друштвену генезу и начин превазилажења, мењања ове чињенице. Слично томе, за већину политичких „експерата“ и „аналитичара“ евроатлантске „интеграције“ и „сарадња“ још увек су безупитна ствар. Они или не виде да се иза ових парола крије неоколонијална економска, политичка и војна окупација наше земље или, ако већ морају да дају извесно право патриотском делу јавности, не пропуштају да нагласе да је то „реалност“ која „нема алтернативу“ и са којом се стога морамо само помирити и потчинити јој се. Међутим, тврдња да неприхватљива друштвена реалност, у нашем случају реалност окупације, не треба или чак не може да буде другачија није егзактан дескриптиван исказ, већ идеолошки пристрасан и нормативан исказ који нема функцију само да „описује“, већ и да позива на пристајање на такву реалност. Али, насупрот оваквим идеолошким претензијама, та реалност у крајњем и треба и може да буде промењена вољом људи; она једноставно није нека чисто природна сила на коју се никако не може утицати људским колективним деловањем.

Зато овако замишљени „експерти“ и њихове „експертизе“ не треба и не могу у целини да замене политичаре и политичку активност грађана као такву. Они једино могу да утврде погодна средства за реализацију неких циљева и вредности, док формулисање и постављање ових циљева и вредности нужно остаје и мора да остане део аутентичног политичког живота и његове динамике. У којим темељним оквирима друштво треба да се креће ствар је политичке визије будућности, а не експертске технике у оквиру постојећег. У политици је реч о сукобу између пројеката или парадигми, док експерти могу да послуже само за што бољу артикулацију и реализацију неког пројекта или парадигме, и у тако одређеном и њима примереном контексту заиста имају право место и вредност. Ако се са овог апстрактног, начелног нивоа спустимо на конкретнији план анализе, још једном се потврђују површност и кратковидост предлога да политичаре и политику треба да замене „експерти“ и „експертиза“, зарад бољитка „свих“ грађана. Све док о политици, бар у крајњем, одлучују грађани својим гласовима, и док се устав и закони који дефинишу оквире друштвеног живота доносе у представничким телима грађана, немогуће је да политика буде сасвим препуштена експертима. Јер, о томе који ће експерти имати предност и овлашћење за неки домен управљања на крају ипак одлучују и треба да одлучују грађани, односно њихови представници. У најбољем случају, експертима може бити препуштена влада као извршни политички орган, можда чак и скупштина ако се узме да је њена основна делатност законодавна (формулисање и образлагање закона може бити експертска ствар). Али, владу у сваком случају формира скупштина, а скупштину грађани. Тако ће, у данашњем политичком систему, странке и политичари као представници грађана неизбежно имати утицаја на избор експерата, а тиме и на хипотетичку експертску владу или скупштину. Оног тренутка када експерти

дођу у колизију са странкама које су их изабрале, остаће без датог положаја у извршној или законодавној власти. Све то додатно показује да је „експертска“ алтернатива својеврсан мит.

Транзиција - базичан узрок политичке нестабилности до средине 2008.

Вратимо се сада конкретнијој равни анализе, тј. питању зашто су коалиције у нас (а не само као такве) и уопште наша политичка сцена од почетка толико нестабилни. Ако оставимо по страни текућа објашњења која смо ионако оценили као недовољна, а која пренаглашавају лидерске амбиције, политичку некултуру, занемареност „експерата“ и сличне појаве као темељне и доминантне узроке нестабилности, на ово питање нешто је теже одговорити. Различити су узроци ове нестабилности у зависности од друштвеног и политичког тренутка. Мислим да се за некакву прекретницу може узети средина 2008. године. Наиме, до тада су примарни узроци политичке нестабилности били једни, а од тада сасвим други. У првом периоду, од почетка успостављања, односно обнове вишестраначког система до средине 2008. године на нашу политичку сцену снажно је утисао базичан друштвени процес који се на овим просторима одвија последњих двадесет година. Реч је о тзв. транзицији из социјализма у капитализам коју је наше друштво започело током 90-тих година. Социјална диференцијација, иницирана већ у време социјализма, али која није могла да постане толико снажна и дубока због неких темељних егалитаристичких механизма социјалистичког система, сада је добијала обресе отвореног класног раслојавања. Да овај процес постане толико деструктиван, значајно су, а можда и пресудно, допринеле додатно отежавајуће околности (санкције, ратови у окружењу, НАТО бомбардовање) које су нужно доводиле до осиромашења великог дела становништва. Друштво је мање-више почело да се дели на тзв. губитнике и добитнике транзиције, да би та деоба последњих десет година постала сасвим огољена и готово завршена. Првима припадају махом старији, слабије образовани, мање урбани или рурални слојеви, и на првом месту највећи део радничке класе. Другима припадају махом млађи, образованији, средњи, урбани слојеви, приватни предузетници и новокомпоновани богаташи („тајкуни“). Политичка елита такође спада у добитнике транзиције, али она нема самостално социјално порекло, већ се регрутује из наведених базичнијих слојева. Ови слојеви, у процесу замишљеном и извођеном по принципу мањине добитника и већине губитника, нужно имају супротстављене друштвене интересе, и то је кључно жариште друштвене нестабилности која се мора одразити и на политичку сферу.

Окосницу политичке нестабилности 90-тих чинио је управо сукоб између СПС-а и СРС-а, који су за гласачку базу имали углавном губитнике транзиције, и тзв. грађанске опозиције која је мобилисала углавном њене добитнике. Колико год је тадашња власт манипулисала своје гласаче, политичка сцена 90-тих ипак је одражавала дубљу

социјалну поделу и сукоб. Јер, иако је вођство СПС-а и тадашње леве коалиције несумњиво било састављено од добитника транзиције, иако је та власт започела или бар активно учествовала у овој друштвеној трансформацији, она се махом регрутовала из раније комунистичке партије, тако да је бар посредно имала везу са нижим друштвеним слојевима из којих је ова партија израсла. А још одлучујуће је да је њен састав мање-више оформљен у време тзв. анти-бирокарске револуције, означене као „догађање народа“, чију је социјалну базу чинила радничка класа. Ова власт стога није могла да сасвим изневери слојеве који су јој омогућили или ојачали владајући положај, јер би тиме била битно уздрмана и доведена у питање. Тако је у њеној идеологији и пракси било неких значајних момената континуитета са претходним социјалистички системом који су учинили да се губитници транзиције током 90-тих у тој власти препознају. Они су с правом веровали (тако се испоставило, тј. данас је сасвим видљиво) да у новом, чисто капиталистичком систему који ће, уз то, бити под јаком контролом страног капитала и страних политичких структура, могу бити само чисти губитници. Зато су гласачи СПС-а и СРС-а, имајући у виду њихов друштвени статус и идентитет, имали објективан интерес да буду против успостављања таквог система, и зато су гласали за власт која је бар показивала оклевање да одлучно закорачи у капитализам (због чега неки социолози овај период називају „замрзнутом“ или „блокираном“ транзицијом), али и вољу да се супротстави иностраном економском и политичком овладавању. Она им се директно обраћала и у социјалном погледу нудила бар нешто (тренутно или у перспективи, почев од сигурног радног места чак и ако се због санкција и економске кризе нема посла, преко подршке у области здравства, до готово сасвим бесплатног школства за њихову децу), док им се грађанска и прозападна опозиција нити обраћала нити им је ишта нудила осим агресивних порука да су изманипулисано „стадо“ чију свест контролише владајући „режим“ преко својих медија (сетимо се нпр. песме и спота „Чобане, врати се“ који се у то време вртио по „независним“ медијима или изјаве Вука Драшковића вече уочи „контрамитинга“ да су људи који ће у њему учествовати - „овце“). Преокрет и прелом у развоју ситуације десио се оног тренутка када је опозиција, након НАТО бомбардовања и његових деструктивних социјалних последица, успела да убеди велики број губитника транзиције да ће управо у заостравању и дефинитивном довршењу транзиције имати далеко већу шансу и добит него у тадашњем мешовитом, хибридном систему 90-тих, што је био увод у 5. октобар. Завршан, смртоносан ударац „режиму“ нису задали студенти, интелигенција и грађански слојеви престонице и великих градова који су годинама безуспешно покушавали да га оборе, већ припадници радничке класе и нижих слојева из провинције, из вароши или са периферије већих градова, који су 5. октобра масовно дошли у Београд (не чуди онда што су јунаци тог догађаја постали радници „Колубаре“, багериста Џо и сликар Маки потекао са друштвене маргине). Сви они су веровали да од Милошевићеве власти не само да нема ништа горе, него да ће нова власт донети све добро, да са Запада стиже „помоћ“ а не кредити који морају да се отплаћују, да „приватизација“ значи боље плате и нова радна места, а не њихов губитак и експлоатацију, и да ће једноставно са новом влашћу нестати корупције, пљачке и безакоња, бар у оним најкрупнијим облицима. Врло брзо је уследило разочарање и завладао је осећај изневерености и преварености. На делу се показала манипулација у свом чистом виду.

Унутар овог кључног жаришта политичке нестабилности одвијао се у појединим тренуцима сукоб између странака које су сарађивале око власти, или у опозицији, а који је имао супстанцијалнији политички карактер од пуке борбе за што већи утицај властите странке која је иначе константа у вишестраначком политичком животу. Тако су се владајућа лева коалиција и СРС сукобљавали превасходно око националне политике (потписивања мировних споразума, сарадње са руководством Срба изван Србије, степена непопуштања западним силама итд.), док су се у опозицији гложили углавном око тактике опозиционог деловања или (не)изласка на изборе, а не само око питања лидерског места. Сви ови сукоби нужно су умањивали не само снагу коалиције у целини, већ и снагу појединачних странака унутар коалиције. Тако су трвења и расцепи унутар опозиције несумњиво утицали на успоравање њеног доласка на власт, док су сличне конфронтације међу чланицама владајуће СПС-ЈУЛ-СРС коалиције вероватно убрзале њен одлазак са власти, и слабљење сваке од тих странака појединачно.

Након 5. октобра спласнуо је интензитет сукоба између власти и опозиције због велике политичке надмоћи и снажне иницијативе нове власти, али је, упркос томе, све до средине 2008. овај оштар сукоб између супростављених политичких снага из 90-тих остао да тиња, а у појединим тренуцима и да се разбуктава (нпр. током избора 2007. и 2008.). Овог пута, ако не рачунамо подвојени статус ДСС-а (између власти и опозиције), готово читаву опозициону сцену су чинили радикали, пошто су социјалисти предузели низ реформи које су битно умањиле њихов опозициони идентитет и припремиле стварање коалиције са некадашњим политичким противницима. У основи ових сукоба и даље је била наведена транзициона друштвена подела која се све више захуктавала и заоштравала, што им је чувало дубљу друштвену и политичку супстанцу. Важан догађај из овог периода који је за последицу имао убрзано губљење нивоа, квалитета и аутентичне издиференцираности политичког живота који одражавају изворну друштвену динамику и драматику био је убиство Зорана Ћинђића. Ћинђићева политика, шта год о њој мислили, имала је довољну бескомпромисност и агресивност да онемогући стварање неких политички сасвим непринципијелних коалиција. Као милитантан заговорник и лидер транзиције и потчињавања Србије Империји, он је гурао ДСС у опозицију, истовремено одбијајући социјалисте и радикале од власти. Ма колико нам био познат његов прагматизам, не делује вероватно да би са Ћинђићем на челу Демократска странка имала крајње мирољубив период кохабитације са Коштуницом и ДСС-ом, а камоли коалицију са социјалистима и радикалима, колико год ови били реформисани. У сваком случају, после Ћинђићеве смрти, оштре, супстанцијалне политичке поделе су почеле да замиру, а до тада готово незамисливи политички савези да се све више промађају.

Друштвена отуђеност политике од средине 2008.

На крају, од средине 2008., тј. после уласка социјалиста у владу са демократама и расцепа међу радикалима, након којег су напредњаци, слично социјалистима, знатно ублажили опозициони набој, уз демонстрирање спремности да такође уђу у владу са демократама, чиме би губитници транзиције по други пут били преварени и издани, чини се да су доминантни политички сукоби и спорови сасвим изгубили своје дубље друштвено тло и у целини се отуђили од друштвене стварности. Губитника транзиције има све више, али они више немају видљивог и јаког репрезента међу постојећим политичким странкама који ће снажно и одлучно артикулисати њихове друштвене интересе. На политичкој сцени већ пар година влада свеопшта приземна калкулација и комбинаторика чија је сврха једино долазак на власт, односно останак на власти, а да се уопште не примећује шта би било која од тих странака учинила на суштинском, а не само декларативном или козметичком побољшању социјалног положаја великог броја грађана. У тој комбинаторици учествују владајуће и готово све „опозиционе“ странке, у најразличитијим варијантама, што неминовно деградира и еродира озбиљност и квалитет политичког живота. Жалосна је и поражавајућа чињеница да у овако тешкој социјалној ситуацији власти прети већа опасност од ње саме, односно неких њених коалиционих чланица, него од „опозиције“, и да политичка нестабилност владајуће коалиције почива не на угрожености од опозиције, већ пре свега на оним унутрашњим трвењима и размирицама које свака коалиција нужно носи, и које су сконцентрисане око борбе за што већу политичку добит властите странке и њеног лидера. Када се политика отуђи од ширих слојева грађана и осамостали у односу на друштвени живот, када највеће странке имају мање-више исте програмске основе, и још важније, исте практичне циљеве, какав је случај тренутно код нас, онда неминовно до огромног изражаја долазе себични, властољубиви страначки апетити, па и лични психички профили њихових лидера безбедно заштићених од иоле значајније одговорности за јавну реч, дато обећање и деловање (која је нешто више од замене министарског или председничког места за стабилну и безбрижну професионалну каријеру). Тада се може размишљати и о изласку из владе да би се изазвали избори након којих се може ући у исту владу, али са већим освојеним парчетом владајућег колача, што је довољан мотив за стварање политичке нестабилности у врху власти.

У таквој ситуацији јалови су и бесмислени патетични позиви, којима иначе обилује наша јавна сцена, да се „власт мање бави собом а више проблемима грађана“, будући да је управо власт та која производи ове проблеме, и то само за одређене групе грађана, тј. класе, тиме што реализује своје партикуларне интересе, односно интересе класа које је подржавају. Илузорно је тражити и очекивати да она жртвује ове интересе; она једино може да их умива, шминка, дотерује како би деловали прихватљивије жртвама владајуће политике и владајућег друштвеног система који јој је у основи. Ако то треба да буде учинак оваквих „критичких“ позива, онда су они крајње идеолошки и манипулативни. У сваком случају, може се закључити да су узроци политичке нестабилности у последњих пар година, па тиме и оне која нам је актуелно пред очима, битно другачији и тривијалнији него раније. Изгледа да је оно до чега ова нестабилност данас најдаље допире само пука реконструкција владе, а никако не суштинска промена власти и владајућег политичког курса.

„Демократија без народа“ или политичко активирање народа

Критичка друштвена наука и мисао ионако одавно нема поверења у странке као основне елементе политичког живота. По њој, странке се у суштини, поготово у периодима друштвене стабилности, баве само собом, тј. повећањем своје моћи у подели власти, а грађане користе као објекте који треба да им обезбеде легитимитет, што је изгледа све што је преостало од изворне замисли демократије. Од субјеката који треба што непосредније и што активније да обликују политички живот, грађани су мање-више претворени у пасивне објекте манипулативних и пропагандних техника и стратегија чија се политичка активност своди на то да једном у неколико година заокруже овај или онај број на гласачком листићу. Ти механизми нарочито погађају и угрожавају интересе потчињених класа. У таквом систему „демократије без народа“ могуће је да постоји стабилан политички живот са својим прирођеним, уобичајеним унутрашњим нестабилностима које не ремете његове оквири, иако у друштву влада драстична класна подела, јер је политичка сфера у односу на ову поделу постала имуна и конзервирана. Већина грађана је деполитизована не само на суштинској, већ и на појавној равни, јер припадници владајућих и потчињених класа често не излазе на изборе - какав год резултат био, и једни и други знају да он не може битно променити њихов социјални положај, прве да ослаби, друге да уздигне. А онда када се појачано излази на изборе, ради се махом о заведеној већини потчињених којима се нуде илузорна решења њихових социјалних проблема, након чега следи нови период политичке пасивизације и резигнације.

Код нас је у скоројјој будућности реч о одлучујућем избору који може дугорочно да одреди изглед овог друштва и његове политике. Ради се о томе да ли ће наше друштво и политика дефинитивно постати налик системима „демократије без народа“, са политиком отуђеном од друштвене стварности, или ће се губитници транзиције који тренутно немају свог убедљивог политичког репрезента освестити и активирати, стварајући неку нову и свежу политичку снагу која ће се изборити за њихове истинске интересе, пошто се ни од једне од постојећих странака не може очекивати да ће извршити ту озбиљну и значајну улогу и мисију. Да би друштво било истински стабилно и развијено, и да би на том темељу могла да се изгради једна здрава и дугорочна политичка стабилност, што сви јавно прижељкују или обећавају, његова већина, а то је увек радничка класа, мора да има задовољене материјалне и друштвене интересе. Зато основни политички проблем Србије данас не представљају ни коалиције ни нестабилне владе, колико непостојање алтернативне политичке снаге која ће преотети што већи део моћи од постојећих странака и, пре свега, пробудити и покренути социјално депримирано и увелико деполитизовано већинско становништво.